

Національна академія педагогічних наук України
Відділення загальної середньої освіти
і цифровізації освітніх систем
Інститут педагогіки НАПН України
Відділ початкової освіти імені О. Я. Савченко
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського НАПН України
Бердянський державний педагогічний університет
Факультет психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, кафедра початкової освіти

**ТРЕТІ ВСЕУКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ
ЧИТАННЯ ПАМ'ЯТІ О.Я. САВЧЕНКО
КОНТЕКСТИ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРИ ЯКІВНИ САВЧЕНКО**

**ЦІЛІ І ЦІННОСТІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ:
РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ТРЕТІХ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ ПАМ'ЯТІ О.Я. САВЧЕНКО
ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ**

Національна академія педагогічних наук України
Відділення загальної середньої освіти і цифровізації освітніх систем
Інститут педагогіки НАПН України
Відділ початкової освіти імені О.Я. Савченко
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В.О. Сухомлинського НАПН України
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, кафедра початкової освіти
Бердянський державний педагогічний університет

Треті всеукраїнські педагогічні читання пам'яті О.Я. Савченко
КОНТЕКСТИ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРИ ЯКІВНИ САВЧЕНКО

ЦІЛІ І ЦІННОСТІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ТРЕТІХ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ ПАМ'ЯТІ О.Я. САВЧЕНКО

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

9 ЛИСТОПАДА 2023 РОКУ

КИЇВ 2023

УДК 373.2.02:005.745(082)

*Збірник розглянутий та рекомендований вченою радою
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України
(протокол № 12 від 30 листопада 2023 р.)*

Редакційна колегія:

Топузов О.М., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, голова редакційної колегії;

Онопрієнко О.В., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник – співголова редакційної колегії;

Бібік Н.М., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;

Мартиненко В.О., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Петрук О.М., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Вашуленко О.В., науковий співробітник;

Листопад Н.П., науковий співробітник;

Павлова Т.С., науковий співробітник;

Мельник Р.А., старший лаборант.

Рецензент:

Зенченко Т.Ф., кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри теорії і методики початкової освіти Навчально-наукового інституту педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення: збірник матеріалів III Всеукраїнських педагогічних читань пам'яті О.Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення», Київ, 9 листопада 2023 р. (наукове електронне видання) / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко : Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ : Педагогічна думка, 2023. – 222 с.

ISBN 978-966-644-750-3

DOI: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-750-3-2023-222>

До збірника увійшли матеріали учасників III Всеукраїнських педагогічних читань пам'яті О.Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення» (Київ, 9 листопада 2023 року), в яких висвітлені питання ролі національних і загальнолюдських цінностей у сучасній освіті; формування змісту та методів початкового навчання, що забезпечують досягнення цілей і відповідають цінностям освіти; визначення цілей і цінностей, що об'єднують скільку й педагогічну освіту. Призначено науковцям, науково-педагогічним працівникам і здобувачам вищої педагогічної освіти, вчителям початкової школи, управлінцям в освіті.

УДК 373.2.02:005.745(082)

*Матеріали подано в авторській редакції. Автори публікацій не-
суть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, влас-
них імен, покликань на джерела та інших відомостей.*

ISBN 978-966-644-750-3

© Інститут педагогіки НАПН України, 2023

© Педагогічна думка, 2023

Суржук Т. Б., Бісовецька Л. А. Особливості фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів до проведення уроків інтегрованого змісту.....	166
Сущенко Л. О. Аксіологічні пріоритети сучасного освітнього процесу в контексті ідей Олександри Савченко.....	174
Тарасенко Г. С. Підготовка педагогів до реалізації пріоритетних цінностей у вихованні школярів засобами природи.....	177
Теплюк С. М. Спадщина О. Я. Савченко: від теорії до сучасної педагогічної реальності	183
Тихонова А. П. Теоретичні основи формування медіакомпетентності молодших школярів в освітньому процесі	187
Хоружа Л. Л. Інваріантність педагогічних ідей академіка О.Я.Савченко в контексті викликів сьогодення	191
Хребтова Н. Р. Ціннісні орієнтири у змісті підручників з читання О. Савченко (початок ХХІ ст.)	195
Червінська І. Б. Ціннісно-світоглядні домінанти сучасної початкової освіти крізь призму творчості Олександри Яківни Савченко.....	202
Шепітко О. В., Якименко С. І. Досяжність цілей початкової освіти в умовах сьогодення.....	209
Шерудило А. В., Собко В. О., Зенченко Т. Ф. Формування загальнолюдських цінностей майбутніх учителів початкової школи в умовах сьогодення.....	212
Фідкевич О. Л. Проблема розвитку емоційного інтелекту учнів / учениць початкової школи у контексті педагогічної спадщини О.Я. Савченко	219

2. Початкова освіта : Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. К.: УОВЦ «Оріон», 2018. 160 с.
3. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. Посібник для вчителів і методистів почат. навчання. 2-ге вид., доповн., переробл. К. : Богданова А. М., 2009. 226 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. К. : Генеза, 1999. 368 с.
5. Савченко О.Я. Реалізація оздоровчої функції шкільної освіти. Директор школи, ліцею, гімназії, 2002. № 4. С. 11-18.
6. Савченко О.Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. Посібник. К. : Педагогічна думка, 2014. 176 с.

Хребтова Наталя Ростиславівна,

викладач кафедри педагогіки

і методики початкової та дошкільної освіти

Тернопільського національного

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ З ЧИТАННЯ О. САВЧЕНКО (ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Знастанням періоду розбудови демократичної держави в Україні постала потреба у створенні системи освіти і виховання молодого покоління на основі принципів демократизму, поваги до особистості, пріоритетності загальнолюдських і національних цінностей. Відтак важливою соціальною проблемою, яка набула сьогодні особливої актуальності, постає ціннісний підхід у вихованні молоді. Побудова гуманного демократичного суспільства неможлива без укорінення в житті народу традиційних загальнолюдських і національних цінностей, сприяння утвердженню духовної цілісності на рівні особистості й суспільства [3, с. 56].

Сучасні дослідження в галузі психології й педагогіки вказують на те, що молодший шкільний вік – особливо сприятливий період для формування ціннісних орієнтацій у дітей. Тому важливою умовою модернізації національної системи освіти є впровадження ціннісного підходу у процес нав-

чання та виховання учнів початкової школи. Він реалізується на всіх рівнях формування змісту освіти, зокрема на рівні навчального предмета, відображеного в підручниках.

Цінність як феномен (його сутність, класифікація, методика формування) є предметом наукових досліджень таких вчених як І. Бех, В. Василенко, О. Єжова, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін. Проблему ціннісного підходу в освітньому процесі початкової школи, зокрема й у змісті підручників, адресованих молодшим школярам, аспектно вивчали І. Бех, Я. Кодлюк, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський та ін. Проблема формування особистості у змісті підручників з читання для початкової школи (50–ті рр. XIX ст. – 50–ті рр. XX ст.) висвітлена у дисертаційному дослідженні Н. Богданець-Білоskalенко [1].

Оскільки навчальна книга є одним із найголовніших засобів виховної діяльності вчителя, значний інтерес в аспекті формування ціннісних орієнтацій молодших школярів становлять підручники з читання, зокрема відображення у їх змісті загальнолюдських і національних цінностей. Відтак на особливу увагу заслуговують «Читанки» для 2–4 класів О. Савченко [4–9], аналізу яких присвячена наша публікація.

Зазначені книги (видані у 2003–2006 рр.) вибрані нами для аналізу з огляду на те, що у період дії першого Державного стандарту початкової загальної освіти (2001–2011 рр.) вони посідали чільне місце серед альтернативних, якими користувались вчителі й учні початкової школи.

Метою статті є показати можливість реалізації ціннісно орієнтованого підходу в навчальних книгах для початкової школи, зокрема наповнення їх матеріалом, що містить загальнолюдські й національні цінності, на прикладі аналізу змісту читанок О. Савченко [4–9].

Зауважимо, що ціннісність як важлива якість змісту навчального матеріалу підручника сприяє реалізації його мотиваційного компонента, що є додатковою перевагою наявності у книгах відповідного навчального матеріалу. Вона передбачає повноцінну репрезентацію у змісті підручників системи цінностей та розкриття значущості того, що вивчається, для особистості дитини. Зазначена змістова характеристика підручника включає особистісно-значущу, загальнолюдську та національну цінності. Розглянемо, як зреалізовані вказані напрями в аналізованих читанках.

Оскільки особистісно значущі цінності дитини тісно пов'язані із загальнолюдськими, у рамках даної статті обмежимося аналізом останніх, а також національних цінностей. Охарактеризуємо вказані види цінностей за такими показниками:

А. У текстах:

Відображення загальнолюдських цінностей:

а) за критеріями наявності у змісті читанок О. Савченко ціннісних орієнтирів:

- Краси;
- Добра й Любові;
- Істини та Мудрості;
- Здоров'я;

б) за змістовими характеристиками текстів, які підсилюють загальнолюдські цінності:

- естетичність;
- гуманність;
- науковість.

Відображення національних цінностей:

- любов до рідної мови;
- поетичні образи-символи;
- національна й державна символіка України.

Б. У запитаннях і завданнях, що стосуються аналізу: фразеологізмів і метафор; відомостей з порівняльного мовознавства й етимології; краєзнавчого матеріалу; художніх описів природи; народних традицій, фольклору.

Читанка, по суті, є першою книгою для самостійного читання, а тому її твори безпосередньо впливають на підростаючу особистість, навчаючи пізнавати, любити й цінувати такі загальнолюдські ціннісні категорії як Краса, Добро, Любов, Істина, Мудрість, Здоров'я, Честь, Гідність тощо. Саме від навчальної книги значною мірою залежить процес осягнення їх дитиною та рівень «присвоєння» їх собі, тобто перехід об'єктивно існуючих цінностей як надбання людства у особистісно значущі – як власне надбання. І навпаки – впізнання школярем у книзі вже внутрішньо прийнятих ним цінностей підсилює її привабливість і цінність у очах читача.

Краса (естетичні цінності). Матеріал аналізованих підручників пропонує учням чимало літературних творів з високим морально-естетичним потенціалом, які здійснюють значний вплив на становлення особистості школяра, збагачуючи його духовний світ та навчаючи знаходити прекрасне в оточуючому світі. При відборі творів до підручників з читання О. Савченко враховано їх художньо-естетичну цінність. Вони написані провідними майстрами дитячої літератури і відзначаються художньою досконалістю, а зміст вказаних текстів утворює цінності орієнтиру Краси – краса природи, людської праці та її результатів, риси прекрасного у діях і вчинках людини, творів мистецтва

тощо. Загалом внутрішнє прийняття дитиною зазначених цінностей утверджує в юній душі почуття величі і краси людини, що сприяє піднесенню особистості у її власних очах та викликає бажання постійного самовдосконалення.

Крім естетичних, у творах читанок значний відсоток припадає на гуманістичні й морально-етичні цінності, що утверджують Добро й Любов – милосердя до слабших, людей похилого віку та інвалідів, дружбу, взаємоповагу та допомогу рідним, поведінкові орієнтири дорослих для наслідування дитиною, оповіді про добрі вчинки, повчання старших, любов і милосердне ставлення до тварин та рослинного світу, бережливість до природних ресурсів.

До вказаних підручників залучено також твори з цінностями Істини та Мудрості (наукові та християнські цінності) – науково-популярні та художньо-пізнавальні статті, поезії, оповідання, казки, що розповідають про явища та предмети неживої природи, рослинний і тваринний світ, реалії рідного краю та знайомство з іншими країнами й чужими етносами, шлях відкриттів та здобутки науки і техніки, цінність знань у житті та любов до книги тощо. Відсоток текстів на християнську тематику незначний. Також мала кількість у зазначених читанках творів валеологічного спрямування, що розповідають про будову і функції людського організму та утверджують категорію Здоров'я.

Окрім наявності та пропагування зазначених вище загальнолюдських цінностей, підручники з читання О. Савченко й самі значною мірою є прикладом естетичності (струнка лаконічна побудова творів, яскрава й образна мова, краса поезій, зокрема пейзажної лірики), гуманності (поважливе звертання до читача, адресовані йому щирі побажання автора, коректна форма висловлень про людські вади і недоліки характеру) та науковості й достовірності знань, представлених книгою.

Для внутрішнього прийняття і надбання ціннісних орієнтирів особистість черпає їх також із національних цінностей. Ще Г. Сковорода акцентував увагу на тому, що «правильне виховання криється в природі самого народу, як світло в кремені», а його переконання, що «кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе» [2, с. 154], ще раз підтверджує справедливість думки про те, що лише повернення до витоків, до свого коріння може довершити процес становлення гармонійної особистості. Цьому процесу значно сприяє матеріал зазначених читанок, що яскраво розкриває особливості національної культури та історії, народні звичаї і традиції, виховує почуття патріотизму, національної гідності й любові до рідного краю. Тексти підручників з читання залучають школярів до шанування національних святинь, дають уявлення про визначні події та видатні постаті в історії України.

У розділах «Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово...» та «Мова – дивний скарб» автор розкриває значення рідної мови у житті українців. Учні дізнаються, як вона виникла і розвивалась, а також поступово починають відчувати гордість за належність до народу, що зумів створити таку співучу мову. Це сприяє виникненню бажання досконало вивчати, збагачувати та правильно використовувати її у власному мовленні. З цією метою у підручниках подаються вступні звернення «Любий друже!» як пряме заохочення до сумлінного вивчення мови, а також включаються тексти, які передають захоплення українською мовою. Крім цього, у читанці для 2 класу [4; 5] від уроку до уроку під рубрикою «Вживай у своєму мовленні» нанизується ланцюжок ознак, що характеризують багатство рідної мови: рідне слово, пишається червона калина, пісня ллється, матуся, татусю, бабусенько, дідуню тощо. Тексти підручників сповнені поетичними образами-символами української природи, мови і культури: жито, колосся, вишневий садочок, сопілка, кобза, глек, збаночок, хата, млин, вітряк, зелений гай, жайворонки, лелеки і багато інших. На сторінках читанок О. Савченко розміщено чимало ілюстрацій, на яких зображено національну символіку України – верба, калина, вишитий рушничок, віночок тощо, а також відтворено наш національний одяг. Навчальні книги для 3 і 4 класів розпочинаються зображенням Державного жовто-блакитного Прапора та словами Гімну України, а пізніше читанка розповідає про ці атрибути і про Герб, розкриваючи їх значення для народу і кожного громадянина Української держави та сприяючи формуванню патріотичних почуттів.

Крім текстів ціннісного спрямування, заслуговують на увагу запитання і завдання, що спонукають до емоційно-ціннісної діяльності учнів – вправи на оцінювання і такі, що дають можливість дитині керуватися цінностями у своїх діях, зокрема у ситуаціях вибору, а також висловлювати власне ставлення до того, що відбувається. Сюди належить такий ефективний мотиваційний прийом як обговорення того, яку цінність має та чи інша інформація для самих учнів. Наведемо деякі приклади вказаних вправ (які також є досить цікавими) у читанках О. Савченко.

Фразеологізми і метафори: запитання «У якому значенні вжито виділені слова?»; «Що означає: тополі розмовляють з вітром?»; завдання «Зверни увагу на такі вислови...»; «Поясни значення висловів: медовим цвітом зацвіту; підеш в світ широкий».

Відомості з порівняльного мовознавства й етимології: завдання «Спробуй пояснити, як утворилося прізвище дівчинки. А звідки походить твоє

прізвище? Розпитай про це своїх батьків»; «Використовуючи слова вірша, доведи, що в нашій мові є слова-мандрівники».

Краєзнавчий матеріал: запитання і завдання на спостереження «Чи помічав ти, як протягом дня змінюється колір снігу? Розкажи», «Пригадай! Яким ти побачив небо, ідучи до школи? Сумним? Ласкавим? Сірим чи синім? Низьким чи високим? Розкажи про свої враження так, щоб усім було цікаво»; «Пофантазуй! Чи доводилось тобі чути пісеньку дощових крапель? А спів весняного струмка? Чи чув ти, як навесні звучить оркестр пташиних голосів? Цікаво, про що вони співають? Придумай про це казку»; «Чи спостерігав ти ластовині ігрища? Чи так вони описані у вірші, як тобі запам'яталось?»; «Які дива побачила поетеса в лісі? Чи доводилось тобі бачити щось подібне?»; проблемні «Чому для нього (автора. – Н. Х.) слова «рідна мама» – мов усі кольори, разом узяті? А якими є ці слова для тебе?»; творчі «Як поет описує хату, подвір'я, садок? Які малюнки можна створити за цим віршем?»; «Спробуй придумати оповідання про цікавий випадок, що трапився із твоїм песиком або кошеням»; особистісно орієнтовані «А що ти скажеш про інтонацію своїх розмов з мамою?»; «Чи є у тебе улюблені річка, стежка, ставок? Розкажи про них»; «Чи зрозумів ти звертання поетеси: А може, це ти? До чого воно тебе спонукає?»; «Які твої улюблені пісні?»; «Чи доводилось тобі робити власні відкриття в природі?»; «А як ви спілкуєтесь зі своїми домашніми улюбленцями?»; «А що любиш ти у своєму краю? Розкажи»; «Пригадай запах яблука»; «Які місця у вашому краї пов'язані з іменем поета?» (подібні запитання ставляться стосовно різних письменників та видатних діячів); «Чи співають у вашій родині українські народні пісні? Вивчи з мамою її улюблену пісню»; «Чи бачив ти хмари, які нагадують дивовижних істот?»; дослідницько-пошукові «А звідки походить твоє прізвище? Розпитай про це своїх батьків», «А як цих птахів називають у вашій місцевості?».

Художні описи природи: запитання «Яка картина рідного краю постає у твоїй уяві? Розкажи»; «З яким почуттям поетеса розповідає про красу рідної землі?»; «Чому поетеса називає деревце лісовою мавкою? Якою описано берізоньку: веселою, радісною чи сумною, одинокою? Які слова вірша свідчать, що поетеса з ніжністю говорить про берізку?»; «Які ознаки зими називає поет, щоб показати її красу?»; «Як поет передає захоплення красою української ночі? Які кольори він побачив? Знайди у вірші порівняння. Поясни, як ти їх розумієш»; завдання «Прочитай вірш, передаючи голосом замилювання красою міста»; «Прочитай, як гарно написано про перший сніг. Чи пам'ятаєш ти свої враження від першого снігу?»

Народні традиції, фольклор: питання і завдання «А як колядують у твоїй місцевості? Розкажи»; «Знайдіть у збірках по 2–3 прислів'я про ставлення людей до знань та про людські стосунки»; «Вивчи одну з них (колядок, щедрівок – Н. Х.) напам'ять. Заколядай або зашедруй своїм рідним, сусідам, друзям».

Таким чином, аналіз підручників з читання О.Я. Савченко показав, що вони наділені значним ціннісним потенціалом через наявність у них текстів, у яких відображаються загальнолюдські цінності, – орієнтири Краси, Добра, Любові, Істини, Мудрості та Здоров'я; емоційно-ціннісний вплив зазначених цінностей на учнів посилюється такими змістовими характеристиками текстів як естетичність, гуманність, науковість. Також в аналізованих читанках наявний значний масив художніх творів, у яких втілюються національні цінності – любов до рідної мови, поетичні образи-символи, державна символіка України. Окрім ціннісно-орієнтованих текстів, читанки О. Савченко містять запитання і завдання, що спонукають молодших школярів до емоційно-ціннісної діяльності: на аналіз фразеологізмів і метафор; відомостей з порівняльного мовознавства й етимології; краєзнавчого матеріалу; художніх описів природи; народних традицій, фольклору. Досвід використання зазначених засобів представляє значний інтерес для науковців педагогічної галузі і може наштовхнути авторів навчальних книг для початкової школи на нові цікаві ідеї щодо посилення ціннісної спрямованості підручників.

Використані джерела

1. Богданець-Білоskalенко Н. І. Проблема формування особистості у змісті підручників з читання для початкової школи (50-ті рр. XIX ст. – 50-ті рр. XX ст.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2007. 171 с.
2. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / ред. І. О. Дзверіна. К. : Рад. школа, 1972. 218 с.
3. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посіб. для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ: Богданова А. М., 2009. 226 с.
4. Савченко О. Я. Читанка: підруч. для 2 кл.: у 2 ч. Київ: Освіта, 2004. Ч. 1. 126 с.
5. Савченко О. Я. Читанка: підруч. для 2 кл.: у 2 ч. Київ: Освіта, 2006. Ч. 2. 143 с.
6. Савченко О. Я. Читанка: підруч. для 3 кл.: у 2 ч. Київ: Освіта, 2003. Ч. 1. 142 с.
7. Савченко О. Я. Читанка: підруч. для 3 кл.: у 2 ч. Київ: Освіта, 2003. Ч. 2. 143 с.
8. Савченко О. Я. Читанка: підруч. для 4 кл.: у 2 ч. Київ: Освіта, 2004. Ч. 1. 159 с.
9. Савченко О. Я. Читанка: підруч. для 4 кл.: у 2 ч. Київ: Освіта, 2004. Ч. 2. 175 с.